

TITU MAIORESCU ȘI CULTURA ROMÂNĂ MODERNĂ

DAMIAN HUREZEANU

Opera și activitatea lui Titu Maiorescu se definesc prin trei mari dimensiuni: a. filosoful sau gândirea filosofică în sens strict; b. omul de cultură — factor de cultură și creator de conștiință a culturii române; omul politic ca doctrinar și om de acțiune politică propriu-zisă.

Pe toate le-a reprezentat și le-a ilustrat cu aptitudini care îl înscrivîn în galeria oamenilor reprezentativi ai țării. Și fiecare domeniu se articulează cu celealte într-o totalitate, atunci când explorăm esența ființei spirituale a lui Maiorescu. În adevăr, putea Titu Maiorescu să devină un spirit director al culturii române moderne dacă nu ar fi avut o profundă pregătire filosofică-teoretică? Și putea să acționeze ca om politic de primă mărime — pe o linie consecventă — să fie admis într-un areopag al unui grup politic conducător tradiționalist și select, să fie admis, deci, în acel grup, el, un *homo novus*, dacă nu ar fi fost un om de doctrină hrănăită, la rândul ei, de substanță teoretică-filosofică a omului de cultură?

Titu Maiorescu n-a fost o figură dedublată, scindată, făcută din segmente contrastante. A fost un spirit unitar și ca atare toate componentele gândirii și acțiunii sale sunt rezonante, alcătuiesc o totalitate. S-a căutat, nu-i vorbă, să se sublinieze scindarea sa temperamentală subliniuindu-se intensa frământare interioară mascată de aerul exterior, senin, olimpian; i s-au reproșat chiar ambițiile autoformării intelectuale izvorâte din obiective sau calcule precise, ba până și consecințele înrăuririi sale asupra fenomenului cultural românesc. Cele mai multe observații de acest gen sunt supozitii, conjecturi și uneori teribilisme.

În acord cu preferințele mele și cu nădejdea că ceea ce pot spune este relevabil, aş vrea să fac, în cele ce urmează, câteva considerații asupra rolului lui Maiorescu în cultura română, și, de ce nu, asupra condiției culturii române în ceea ce are propriu și caracteristic.

După criteriile obișnuite de evaluare, manifestarea lui Titu Maiorescu în viața publică, în câmpul culturii și mai ales în viața universitară a fost precipitată până la nefiresc. Treptele vârstei dau cumva dreptate mirării în fața acestei afirmări explozive. Dacă judecăm însă după valoarea și calitatea manifestărilor lui Maiorescu în jurul vârstei de 24–27 de ani, trebuie să convenim că de pe atunci el avea o personalitate intelectuală și culturală deplin formată.

Din primele sale scrieri dezbată avizat și doct probleme de estetică disociind cu siguranță problemele specificității artei în câmpul formelor culturii și promovând cu fermitate primatul estetic în constituirea creației artistice. Autentic-

tatea trăirii, forța sugestivă a sensibilității, capacitatea de a transmite o stare sufletească și de a fixa orizontul trăirii în forme expresive de mare plasticitate, toate aceste categorii sunt descrise, exemplificare și înfățișate „pe viu“, cum să spune, în aşa fel încât enunțurile exegetului să fie temeinic argumentate.

Maiorescu s-a vădit de la început un maestru al stilului în cultura noastră prin claritate, expresivitate, capacitatea de a face ideea transparentă. Frazarea sobră, întîntarea precisă a esențialului, economia de mijloace în construcția judecății și, bineînțeles, realizarea unei stări de perfectă corespondență între cuvânt și idee, iată câteva atribute ale scrisului lui Maiorescu. Creația poetică, domeniu cu multiple nuanțe cromatice — nota Maiorescu — și cu atât mai mult în orice tip de gândire „ne prescrie dar, a stabili între idei și cuvinte un raport de precizie“¹.

În studii concise Maiorescu tratează raportul dintre artă și știință, susține determinismul raționalist ca fundament al cunoașterii. El își exprimă nu o dată acordul cu ideea condiționării fenomenelor culturale, a stărilor de ordin politic-instituțional și chiar a fenomenelor psihice suflatești de contextul dezvoltării istorice și sociale. „Cine a tăgăduit vreodată — subliniază Maiorescu — că ceea ce este are cauza și motivele sale de a fi aşa cum e?“².

Imperfectiunile societății ca organism și lacunele în domeniul culturii, în special, își au explicații împlântate în istoria, în împrejurările geopolitice ale țărilor române, în totalitatea condițiilor structuratoare ale civilizației române.

În raport de această așezare a lucrurilor, Titu Maiorescu desfășoară o suită de judecăți limpezi și bogate în conținut.

Adversitatea împrejurărilor — convenea Maiorescu — era o stare de fapt. Dar faptele de cultură — continua el raționamentul — ca manifestări superioare ale spiritului nu îngăduie măsuri diferite de judecată. Aprecierea faptelor de cultură are o grilă comună de ordin valoric. Diferențele calitative nu se pot substitui prin alte criterii — de extensiune, de exemplu. Nu se anulează prin circumstanțe atenuante, nu se estompează prin diverse artificii, prin arguții relativiste, prin iluzionări de bunăcredință sau intenționate.

Acesta este nodul care înmănunchează atitudinea și opera critică a lui Maiorescu în sfera culturii române. Demersul său a avut o semnificație fondatoare. Maiorescu a definit conștiința valorii în cultura română. Ca orice demers raționalist era unul critic și analitic. Opera critică desfășurată de Maiorescu viza, desigur, un fragment al culturii române în datele și în determinările sale concrete. S-ar putea spune: fenomenele abordate critic de Maiorescu erau caracteristice doar unei anumite perioade, neavând caracter de permanență. Ca atare, critica își pierdea semnificația din momentul în care asemenea fenomene erau depășite. Observația este doar aparent pertinentă. În realitate, Maiorescu a introdus în discursul său critic judecăți și teme care se înscriv în orizontul duratelor lungi. Aspecte care țin de mentalitate, de acea celebră sintagmă cu privire la

¹ Titu Maiorescu, *Opere I*, ediție de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1978, p. 34.

² *Op. cit.*, p. 139.

„porțile Orientului unde totul se ia în glumă“, de o anumită acomodare cu propriile neajunuri numai pentru că „sunt ale noastre“, de tentația hiperbolizării propriilor înfăptuiri, asociată, paradoxal, cu complexe negatoare de inferioritate, toate asemenea judecăți se regăsesc ca un laitmotiv în câmpul exgezelor de sociologie și psihologie analitică a poporului român, a claselor politice românești.

Articolele lui Maiorescu din această perioadă au și caracter de pedagogie morală; ca de altfel și alte studii sau chiar discursuri politice ale sale punctate de sentințe morale, de exemple formativ-educative.

Studiile sale sunt, în subtext, pledoarii pentru exigență, pentru datoria față de adevăr, pentru autocunoaștere în lumina unor repere de performanță sigure și bine cîntărite. Dacă romanticismul a cristalizat conștiința identității culturii române, momentul *Junimii* și mai cu seamă opera lui Maiorescu a împlânat — cum am menționat — conștiința valorii în cultura noastră. Maiorescu este o figură centrală a culturii române în a doua jumătate a secolului nostru, personalitate de directivă a dezvoltării.

*

Dar Maiorescu nu a explorat doar problema culturii române. De la acest palier el a făcut trecerea la caracteristicile civilizației noastre moderne în curs de constituire, la definirea unora dintre fenomenele care îi marcau profilul. Studiul său *În contra direcției de astăzi în cultura română* este un text fundamental în construcția analizei critice a civilizației române moderne.

Două cuvinte cheie domină eseul maiorescian: *imitație și forme fără fond*. Ambele implică, evident, o atitudine critică.

Și imitația, și formele fără fond sunt constitutive condiției unei societăți în stare de tranziție, în epoca trecerii de la structura premodernă la cadrul modern al civilizației. Era exact epoca în care intrase societatea românească, având ca linie de demarcație Unirea Principatelor Române, la 1859, constituirea statului național care nu se putea forma decât ca stat cu atritive moderne, prin voința făuritorilor lui și prin circumstanțele contextului internațional. Maiorescu admite, bineînțeles, caracterul de tranziție al societății românești, dar el subliniază, în chip just, că aceasta nu anulează legitimitatea criticii³. Critica este întreit necesară: ca act de cunoaștere a structurii societății, ca puncte de pornire a acțiunii practice pentru redresarea „imperfecțiunilor“, cum spunea el, ca măsură spre a înțelege raportarea față de modele.

Textul lui Maiorescu este prea bine cunoscut spre a-l reproduce direct sau prin comentariu.

Câmpul criticii pornește și în acest text tot de la sfera culturii. De la precaritatea unor opere de cultură vădind însă o intransigență vidată de simțul istoric față de Petru Maior, Gheorghe Șincai sau chiar Timotei Cipariu. (Este interesant că însuși Mihai Eminescu⁴, care descindea din aceeași tulpină critică, îi reproșa într-un articol lui Maiorescu carența simțului istoric.)

³ Titu Maiorescu, *Observări polemice*, în *op. cit.*, p. 138–139.

⁴ Vezi M. Eminescu, *Articole și traduceri*, ediție critică de Aurelia Radu, *Introducere* de Aurel Martin, București, Editura Minerva, 1974, p. 7–8; vezi și D. Murărașu, *Comentarii eminesciene*, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 43–45; 63–66.

Sigur, Eminescu avea dreptatea lui, după cum și Maiorescu o avea pe a sa, atunci când spunea: „Căci dacă istoria scrisă admite explicări, adevărul de realizat nu admite tranzacții. El neagă eroarea absolut, oricare ar fi fost motivele ei“⁵.

Și în cazul textului *În contra direcției...*, Maiorescu pornește demersul critic cu precădere de la stratul cultural al societății. El comenta pe un ton inclement că s-au făcut în România școli prin sate fără profesori (de fapt nu erau nici școli, nici învățători — n. n.), universități fără cadre universitare temeinic pregătite, o Academie fără o largă mișcare științifică, s-au deschis atenee, pinacoteci și societăți literare înainte de a avea o creație literară și artistică pe măsură. La fel în ce privește conservatorul de muzică, cu fondarea teatrului național. La fel chiar cu jurnalismul literar și politic⁶.

Mersul gândirii lui era următorul: România a intrat într-o nouă fază a dezvoltării. Considerațiile cu privire la articularea societății românești la fluxul dezvoltării moderne sunt pertinente, demne și astăzi de interes.

Transformarea instituțional-legislativă, politică-economică și cultural-educativă era însă de suprafață. Nu a absorbit conținuturi profunde, echivalente modelelor europene dezvoltate. Civilizația modernă românească era lipsită de profunzime, de fundament istoric. Era o „formă fără fond“.

Această formulă „formă fără fond“ s-a prins ca o marcă de nedezlipit pe corpul culturii și al civilizației române moderne.

Elita culturală și politică a imitat și a împrumutat formele exterioare ale societății moderne. Ea nu a creat însă structuri profunde de conținut proprii civilizației occidentale, dezvoltate organic.

Punctul de vedere al lui Maiorescu era acela că în locul unei transformări formale de fațadă ar fi fost preferabile asimilări valorice mai înguste, dar autentice. Ele solicitau, bineînțeles, eforturi mai mari, preocuparea pentru dimensiunea intensivă a civilizației și culturii mai curând decât pentru dimensiunea extensivă, cantitativă dar la valoare scăzută. „Direcția de azi“ în cultura română era o opțiune facilă, lipsită de substanță, în fapt eronată.

Așadar, Maiorescu acceptă modernizarea, dar nu și felul în care ea se instituia în structurile societății române. Pe de altă parte, însă, concluzia care se deduce din discursul lui Maiorescu este că dacă exigențele fondului nu se împlinesc, atunci trebuie adoptată o cale evolutivă mai lentă, de creștere graduală, de autodezvoltare, aptă să asigure forța cimentatoare a civilizației române. Acesta este sensul pe care l-a dat Maiorescu doctrinei și acțiunii sale politice, de asemenea criticii generației de la 1848, proiectului transformator al societății concepute de protagoniștii revoluției.

Enunțul depreciativ privind transformările în care era angajată România datorită fragilității valorice și lipsei „fundamentului istoric“, cum se exprima Maiorescu, a dus în plan politic la o linie de nuanță conservatoare și la controverse polemice intense cu liberalii și cu ideea liberală în genere. Forma cea mai

⁵ Titu Maiorescu, *Opere I*, ediție citată, p. 140.
⁶ *Ibidem*, p. 151.

ascuțită a polemicii a dat-o Mihai Eminescu, temperament impetuos, de mare forță expresivă. Ideea „formelor fără fond“ nu era nouă în cultura română. Se regăsește și la Alecu Russo, la Nicolae Bălcescu, la Mihail Kogălniceanu și Vasile Alecsandri.

Ea a făcut carieră după Titu Maiorescu, având în contemporanii săi Theodor Rosetti și Mihai Eminescu exogeți de mai mare complexitate. Oricum, critica societății moderne românești are în Mihai Eminescu un analist critic categoric, de mai accentuată virulență decât Maiorescu⁷.

Maiorescu a fixat însă problema în cultura română încât lui i se cuvine, pe drept cuvânt, paternitatea.

Chestiunea nu este însă doar a criticii condiției civilizației române moderne. Prin junimism se instituie linia dominantă — istorică și organică — în cultura română. Spațiul viziunii organice are drept coordonate, cum am amintit, ideea devenirii lente, urcând din sine în albia impulsurilor lăuntrice creatoare, deci fără intruziunea modelatoare a proiecțiilor (și construcțiilor) rațiunii care poate împinge desfășurarea realității istorice în vîrtejuri amenințătoare, îi poate imprima traectorii străine de chemarea firească a cursului ei.

Pe această axă a disputei între rationalismul dinamic și creator și organicismul istoric, tradiționalist și static, se desfășoară tensiunile existenției istorice, ale stărilor sufletești și vieții spiritului.

Viziunea organică va marca întreaga noastră cultură, îi va înrăuri fizionomia și caracteristicile. În broșura *Viziune organică la Nicolae Iorga* (Editura Academiei, 1994) într-un articol recent⁸, ca de altfel și în alte texte ale subsemnatului⁹, am ridicat o chestiune de principiu vizând substanța teoretică a culturii române și reverberațiile acesteia în curentele de idei și în orientările doctrinare din România. Ideea principală de la care pornesc este că dominantă culturii române este organicismul și istoricismul. Aproape toate curentele de idei, aproape toate manifestările cultural-ideologice stau sub acest semn. Exceptând, bineînțeles, romanticismul anului 1848 (nu și cel eminescian) și socialismul.

Încolo, aproape toate curentele de idei și liniile dominante din câmpul spiritului românesc, al creației culturale și artistice, sunt explicit organice sau conțin filoane consistente de organicism și istorism. Este inutil să subliniem însemnatatea acestei situații pentru înțelegerea și explicarea structurii culturii române.

Curentele de idei ca semănătorismul și parțial poporanismul, orientările autohtoniste și tradiționaliste de tot felul dintre cele două războaie mondiale, marile creații literare de la Duiliu Zamfirescu la Mihail Sadoveanu și Liviu Rebreanu poartă pecetea viziunii organice. Mai este nevoie să amintim pe Mihai

⁷ Tema este tratată în studiul nostru *Eminescu, analist al civilizației române moderne*. Vezi Damian Hurezeanu, *Scrieri*, București, Editura Expert, 2002, p. 17–52.

⁸ *Două variante ale modernizării României*, în curs de apariție.

⁹ Vezi *Linia Eminescu–Iorga–Pârvan* sau *Linia Bălcescu–Maiorescu–Ralea*, în „Societate și Cultură“, nr. 2, 1992, p. 43–46; *Constante și deplasări în structura gândirii sociale din România*, în „Societate și Cultură“, nr. 1, 1993, p. 29–35; *Viziune organicistă, dimensiune modelatoare a universului spiritual al lui Nicolae Iorga*, în „Societate și Cultură“, nr. 1, 1990, p. 33–38.

Eminescu¹⁰ sau pe Nicolae Iorga? Ideologia politică a lui C. Rădulescu-Motru, Dumitru Drăgnicescu, publicistica și filosofia lui Nae Ionescu sau Nichifor Crainic, Constantin Noica sau Mircea Eliade (în faza de tinerețe, dar și în abordarea fenomenului religios), chiar filosofia lui Lucian Blaga, sociologia lui Mircea Vulcănescu, sociologia gândită ca totalitatea vieții națiunii de Dimitrie Gusti, în toate se regăsesc filoane sau sunt integral purtătoare ale viziunii organice.

Nu mai vorbim de puternicul curent autohtonist din deceniile III—IV ale secolului al XX-lea¹¹.

Sunt, bineînțeles, și excepții. Ștefan Zeletin a numit reacționară „întreaga cultură română aflată sub semnul organicismului și istorismului“. O dublă motivație îl făcea să-o aprecieze astfel: curentele cultural-ideologice nu îmbrățișau transformările și înnoirile rapide (după opinia lui) generate de capitalism, iar, în al doilea rând, întrețineau o atitudine și un spirit critic față de realitatea noastră infuzată de capitalism.

Reticența față de restructurarea sau reformarea societății, a culturii organice, era un adevăr probat de orientarea ideologică și de poziția manifestată în cursul practicii sociale¹².

Spiritul critic opera însă asupra unor realități, fapte și comportamente efectiv criticabile. Civilizația română modernă a învederat destule lacune, distorsiuni, dileme și fragilități. Ele nu veneau doar din adâncul istoriei, țineau de conduite și comportamente, atitudini și stări mentale altoite pe realitățile curente. Critica era în acest caz un fapt de pedagogie socială, o operă de filtrare a neajunsurilor unei societăți sau mai curând un ghem de obiecții, din păcate, întemeiate. Aceasta este latura forte, pozitivă a spiritului critic în cultura română.

Sigur, organicismul, componentă esențială a culturii noastre, a viziunii și formației noastre spirituale, se prezintă ca o totalitate cu multiple nuanțe prismaticice. Într-un fel apare în gândirea și acțiunea lui Mihail Kogălniceanu, arhitect al corpului modern al civilizației și al națiunii noastre moderne. În alt fel desprindem organicismul maiorescian și rolul său în cristalizarea conștiinței culturii moderne a României, dar și în privința căii pe care urma să o îmbrățișeze evoluția societății gândită în cadrele „Erei noi“ (1881–1882). O „Eră nouă“ reflec-

¹⁰ Iată un expresiv anunț al viziunii organice la Mihai Eminescu: „Precum creșterea unui organism se face încet, prin suprapunerea continuă și perpetuă de nouă materii organice, precum inteligența nu crește și nu se extinde decât prin asimilarea lentă a muncii intelectuale din secoli trecuți și prin întărirea principiului înăscut al judecății, precum orice moment al creșterii e o conservare a celor câștigate în trecut și o adăugire a elementelor cucerite din nou, astfel adevăratul progres nu se poate opera decât conservând pe de o parte, adăogând pe de alta, o vie legătură între prezent și viitor, nu însă o serie de sărituri fără orânduireală. Deci, progresul adevărat fiind o legătură naturală între trecut și viitor, se inspiră din tradițiunile trecutului, înălătură însă înovațiunile improvizate și aventurile hazardoase“, *Opere XI*, București, Editura Academiei R.S.R., 1984, p. 18.

¹¹ Fenomenul este analizat pertinent de Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995. L-au observat și numeroși specialiști străini, printre care Armin Heinen, Francesco Vaiga și Keith Hitchins.

¹² Ștefan Zeletin tratează într-un studiu interesant problema raporturilor romanticismului german cu cultura critică română. (Vezi Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, Ediția a III-a, îngrijită de C.D. Zeletin, București, Editura Scripta, 1992, p. 55–72.)

tând constituirea unui bloc istoric al forțelor sociale dominante, neangajat, din păcate, în accelerarea unei mult prea lente mișcări istorice.

Diferit era organicismul profesat de Eminescu, el infuza un filon țărănesc în corpul junimismului său, ca și o viziune romantic-paseistă în convingerile sale ardent patriotice sau chiar exclusivist naționaliste. Despre organicismul istorist al lui Iorga am avut prilejul să discut pe larg în broșura menționată: *Viziune organică la Nicolae Iorga*. Proiecții diferite au organicismul raționalist al lui C. Rădulescu-Motru, autorul unor interesante studii despre psihicul și spiritul românesc¹³ (în care subliniază și analizează structura lor organicistă) și organicismul ortodoxiat și naționalist al lui Nichifor Crainic. Dar și filosofia și ideologia lui Crainic se grefează pe suportul viziunii organice. Exteriorizează acest tip de reflexie teoretică ideologică.

Exemplele ar putea continua. Cel mai semnificativ este, poate, cazul lui Mircea Vulcănescu, autorul care apără autohtonismul cu ingeniozitate, vigoare și deosebit rafinament psihologic și sociologic¹⁴.

Un lucru ni se pare limpede: *cultura română se va înțelege ca totalitate, sau nu se va înțelege decât foarte puțin ca o suină de personalități cu contribuțiile și performanțele fiecarei, fără să se desprindă analitic liantul comun la care se raportează aceste contribuții și realizări și care constituie o arie spirituală bine reliefată*.

La scurtele considerații de mai sus, aş dori să mai fac o remarcă esențială. Opțiunea organică și istorică a culturii noastre nu este exclusiv un fapt de formă intelectuală, de preferință și orientare teoretică-filosofică a exponentilor culturii. Opțiunea dă seama, desigur, despre impactul culturii germane asupra spiritului românesc. Este adevărat, iradierea spiritului galic a fost și ea foarte puternică și extinsă. Aparent, influența franceză era covârșitoare asupra spiritului public românesc. Dar în afara etapelor de început ale vieții noastre moderne, a perioadei romantice de la 1848 și a constituirii statului modern român, influența franceză s-a exteriorizat mai curând în aspectele de suprafață ale spiritului și societății: în maniere, în comportament, în arta conversației, în spiritul de finețe și rafinament al elitelor educate în Franța, în interesul pentru modă, pentru nouătățile literare și teatrale, pentru temele, motivele și orientările novatoare în literatură și artă.

„Ai noștri tineri“... se scliviseau la Paris, dar se comportau, praxeologic, după constrângerile pulsioniilor organiciste.

Pilonii teoretici și filosofici ai culturii, cercetările economice și filosofice și mai ales configurarea structurilor politice au împrumutat mult mai mult din spațiul culturii și al structurilor social-politice ale Germaniei decât din cel francez.

¹³ După 1990 a repus în circulație opera lui C. Rădulescu-Motru mai ales Constantin Schifirneț. Vezi în cazul care ne interesează în special: C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, București, Editura Albatros, 1999.

Tot Constantin Schifirneț a editat masiv din opera lui Nichifor Crainic.

¹⁴ Vezi în acest sens Mircea Vulcănescu, *Prolegomene sociologice la satul românesc*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Eminescu, 1997; *Scoala sociologică a lui Dimitrie Gusti*, volum îngrijit, de asemenea, de Marin Diaconu, București, Editura Eminescu, 1998.

Indiferent însă de interpretarea efectelor viziunii organice asupra modelului civilizației noastre, un fapt pare limpede: opțiunea organicistă (organică) nu are rădăcini pur librești. Extensiunea și puterea ei de înrâurire dă seama despre vectorii social-politici dominanți în societate, ca și de configurația structurii societății românești în genere.

Stratul profund de organicitate în toate ipostazele sale din realitatea românească hrănea viziunea organică din cultura noastră savantă. Nu mai vorbesc de cultura populară, creație prin definiție organică și într-un sens primordială. Atât timp cât în organismul social precumpărneau formele tradiționale de existență, cât ruralismul în vasta complexitate a articulațiilor sale economice, sociale, mentale, psihice și spirituale se implica așa de puternic în definirea profilului realității românești, viziunea organică avea de unde să-și tragă seva și să se afirme cu vigoarea cu care s-a afirmat în câmpul culturii plămădite în România.